

ÇAY BİTKİSİNDE BUDAMA

Gültekin Çelebioğlu
Ziraat Yüksek Mühendisi
Çay Bitkisinde Bugünün Meseleleri, 1969

Geniş manasıyla budama, lüzumsuz dalların kesilerek çaylıktan çıkarılmasıdır.

Budama işlemi başlıca iki gaye için yapılır.

Birincisi fidanken yapılan şekil (dallandırma) budamasıdır. Budanmayan ve sürgünleri koparılmayan çay fidanları zamanla beş ila yedi metre yüksekliğinde ağaç halini alabilirse de mahsul istihali bakımından bitkinin çay ağacı halini alması arzu edilmez. Zira ağaç haline gelen çay bitkisinde hem hasat işlemi zor olur hem de çay bitkisinin esas ürünü olan sürgün verimi düşer. Bu itibarla birçok meyve ağacının aksine olarak çay fidanını toprağa yakın mesafeden dallandırıp, elimizin altında sürgün fişkirtan çalı görünümüne sokmak için budarız. Çayda üç yaşını doldurmuş fidanken yapılan bu budamaya ŞEKİL BUDAMASI denilir. Bu tarz budama ile fidana ileride alacağı esas şekil verilmeye çalışılır.

Çay bitkisinde uygulanan ikinci budama MAHSÜL BUDAMASI dır. Senede 3-4 defa sürgün devresi gösterip mahsule giren çay ocağında uzun seneler hiç budama yapılmadan hasada devam olunduğu takdirde toplama yüzeyi süpürge gibi çalılışır. Bu duruma geçmiş çay ocağında sürgün teşkil isteksiz, sürgünlerin gelişmesi zayıf, boğum araları dar, yaprak dokuları sert ve kök filiz teşkil fazla olur. Bu gibi çaylıklardan alınacak mahsulün hem kalitesi düşük hem de miktarı azdır.

Bu duruma gelmiş çay ocaklarını yeniden canlandırmak, taze ve bol sürgün vermeye teşkil etmek için çaylıklarımızın münavebeye konularak her yıl muayyen bir kısmını 4-6 senede bir budamak lazımdır.

Budamanın faydalarını şöylece sıralayabiliriz;

- 1- Budamanın çay fidanını dallandırarak kısa zamanda tabla teşkiline sebep olur. Geniş bir tabla yüzeyi mahsul verimini artırır, ocak aralarını kapatarak yabancı otların büyümesine mani olur.
- 2- Budama, çalılışmış verimden düşmüş ve daha yaşlı ocakların tazelenip sürgün veriminin artmasına yardım eder.
- 3- Budamadan sonra hasada gelen sürgünler kuvvetli ve taze olur. Bu sürgünler iyi çay için de uygun evsaf gösterir.
4. Budama mayıs mahsulünün ileriki aylara dağılmasını temin ederek izdihamı önler. Böylece müstahsilin işçi ve işçilikten çektiği sıkıntıyı azaltır.
- 5- Hastalıklarla (haşerelerle) bulaşık çaylıklarda budama artıklarının, çaylıkta bırakılmadan taşınması, mümkünse açık bir arazide yakılması gerekir.

Hastalık görülmeyen çaylıklarda budama artıkları ocak aralarına serilmelidir. Bu suretle toprak, bitki besin maddelerince zenginleştirilmiş, ümüs miktarı artırılmış; topraktan su kaybı önlenmiş, çaylıkta otların büyümesinin nüne geçilmiş; çaylıkta gezinirken budama artıklarına basılacağından toprağın sıkışmasının da nispeten önüne geçilmiş olmaktadır.

Budamanın zamanı:

Budama işleminden beklenen faydaları sağlayabilmek için budamayı en uygun zamanda yapmak lazımdır.

“Demir tavında dövülür, Zamansız budamalardan da fayda yerine zararla dönülür.”

Budama için en uygun zaman bitkilerin hayati faaliyetlerini azaltarak uykuya girdiği devredir. Memleketimiz şartlarında bitkiler eki ayı sonlarında (havaların soğumasıyla) uykuya girerek, mart ayı sonlarına kadar (havalar ısınmaya kadar) bu uyuşuk vaziyette kalırlar. Diğer bir ifadeyle senenin 6-7 aylık birinci yarısında her türlü canlı faaliyetlerinde (sürgün, çiçek, meyve, dal ... teşekkülünde) bulunan bitkiler 5-6 aylık ikinci yarıda istirahat ederler, gözle görülür hiçbir faaliyette bulunmazlar.

Böyle bir safhada bitkiye atılacak bıçaklar (budamalar) ameliyat masasında hazırlanmış bir hastaya atılan tedavi edici bıçaklar gibi lüzumlu ve zararsızdır.

Ancak bu kış dinlenme devresinin her günü, daha doğrusu her ayı budama için müsait değildir. Kış soğuk ve donlarının dışında kalan kasım-aralık aylarıyla mart ve nihayet bazı senelerin nisan ayı budama için en müsait devreyi teşkil eder.

Bu devrenin seçimini, bulunulan mıntıkanın denizden yüksekliği, soğuk rüzgârlara kapalı veya açık oluşu arazinin meyli yönü ve bulunduğu yer... gibi çevre şartlarıyla; bitkinin soğuğa tahammül derecesi ve budanacak bahçenin genişliği tayin eder.

Çay müstahsili bu şartları göz önüne alarak kendisi için uygun budama zamanını tayin etmelidir. 1967-1968 yılında olduğu gibi beklenmedik şiddette hüküm sürecek kış mevsimi sonbaharda budaması yapılmış çay ocaklarında budama yaralarından sızacak sularla dalların üst kısımlarında, bazen de ocağın tamamında kurumalar yapabilir. Bu itibarla mecbur kalınmadıkça böyle kışı ağır senelerde sonbahar budamasına gidilmemelidir.

En emin ve en garantili BUDAMA ZAMANI genellikle MART ayı ve bu ayında cemreler düştükten sonraki günleridir.

Mart ayında yapılan budama işlemi çay ocaklarına su yürümeden bitirilmelidir. Çaylara su yürüdüğü zaman ve hele bilhassa mayıs ayından itibaren çaylar sepet sepet filiz verirken çay ocakları katiyen budanmaz.

Bazı çay müstahsillerimiz yapılan tavsiyeleri bir yana bırakıp, mayıs mahsulü yıllık mahsulün yarısıdır diyerek birinci mahsulü kaldırıldıktan sonra çaylığını buduyor. Bu yaz budamaları kampanya sonuna kadar muayyen zamanlarda tekrarlanıyor. Bir defa mayıs mahsulü yıllık mahsulün yarısı değil, ancak üçte biridir. Müstahsil üçte bir mahsulü alıyor ama üçte iki mahsulle sıhhatli bir çaylığı da heba etmiş oluyor.

Çaylıkta yazın budama yapıldığı takdirde meydana gelen zararları şöyle sıralayabiliriz:

1. Yaz mevsimi çayda mahsul mevsimi, hasat mevsimidir. Çaylıkları yazın kesmekle müteakip mahsulleri almaktan mahrum oluruz.

2. Mayıs veya müteakip aylarda çaylıklar budanırsa çaylık bir veya daha fazla mahsulü vermiş, topraktaki gıdaların bir kısmını kullanmış, toprak nispeten yorgun düşmüştür. Böyle bir anda yapılacak budamadan sonra, çay ocaklarında kuvveti sürgün beklenemez. Sürgünler 5-10 cm. sürer ve köre girerler. Bu sürgünlerden mahsul koparılamaz.

Kör sürgünlerin uyanıp, mahsul verebilmesi için ise ortalama bir rakamla bir aylık zamana ihtiyaç vardır. Bu durumlar açıkça gösteriyor ki yaz budaması yapan bir müstahsil o yıl yaz budamasına kadar ne mahsul almışsa onunla kalıyor.

Tabiri caizse yapılan bu işlem; motorlu saat gibi çalışan, suları köpük köpük yararak sahilden açılmış bir motoru kurcalayıp denizin ortasında stop ettirmeğe ve yalıya kürekle dönmeye mecbur kalmaya benziyor.

3. Çayın dal ve yaprakları onun kalp ve ciğerleridir. Bitkilere su yürüyünceye kadar verdiğimiz gübreler de bünyeye geçip depo edilmekte, bitki lüzum gördükçe buradan alıp kullanmaktadır. Yaz budaması, bitki bu gıdaları sarf edemedi için budama ile birlikte bin bir emek ve masraflarla çaylığa taşınan gübreler de bir bakıma kesilip atılmış oluyor. Hâlbuki kasım-aralık ve mart aylarında yedek besin maddeleri tamamıyla ham halde köklerde ve köklere yakın kalın gövde kısımlarındadır. Bu sebeple böyle bir kayıp bahis konusu değildir.

4. Kasım- aralık veya mart aylarında yapılan budamalar mayıs izdihamını önleyerek müstahsile rahatlık temin ettiği halde yazın yapılan vakitsiz kesimlerin bu izdihama hiçbir faydası yoktur.

5. Sonbahar ve mart budamaları geçirdiğimiz kampanya devresinde çaylıkta zuhur etmiş hastalık ve haşerelere ait spor ve yumurtaların faaliyete başlamadan temizlenmesine de sebep olur. Hâlbuki budama yazı bırakıldı mı çaylarla beraber hastalık ve haşereler de faaliyete geçip budaması gelen veya budaması gelmeyen bütün çaylığı sarar. Artık yaz kesimi yapılırsa bile hastalığın membaı temizlenemez.

BUDAMANIN ŞEKLİ (YAPILIŞ TARZI) :

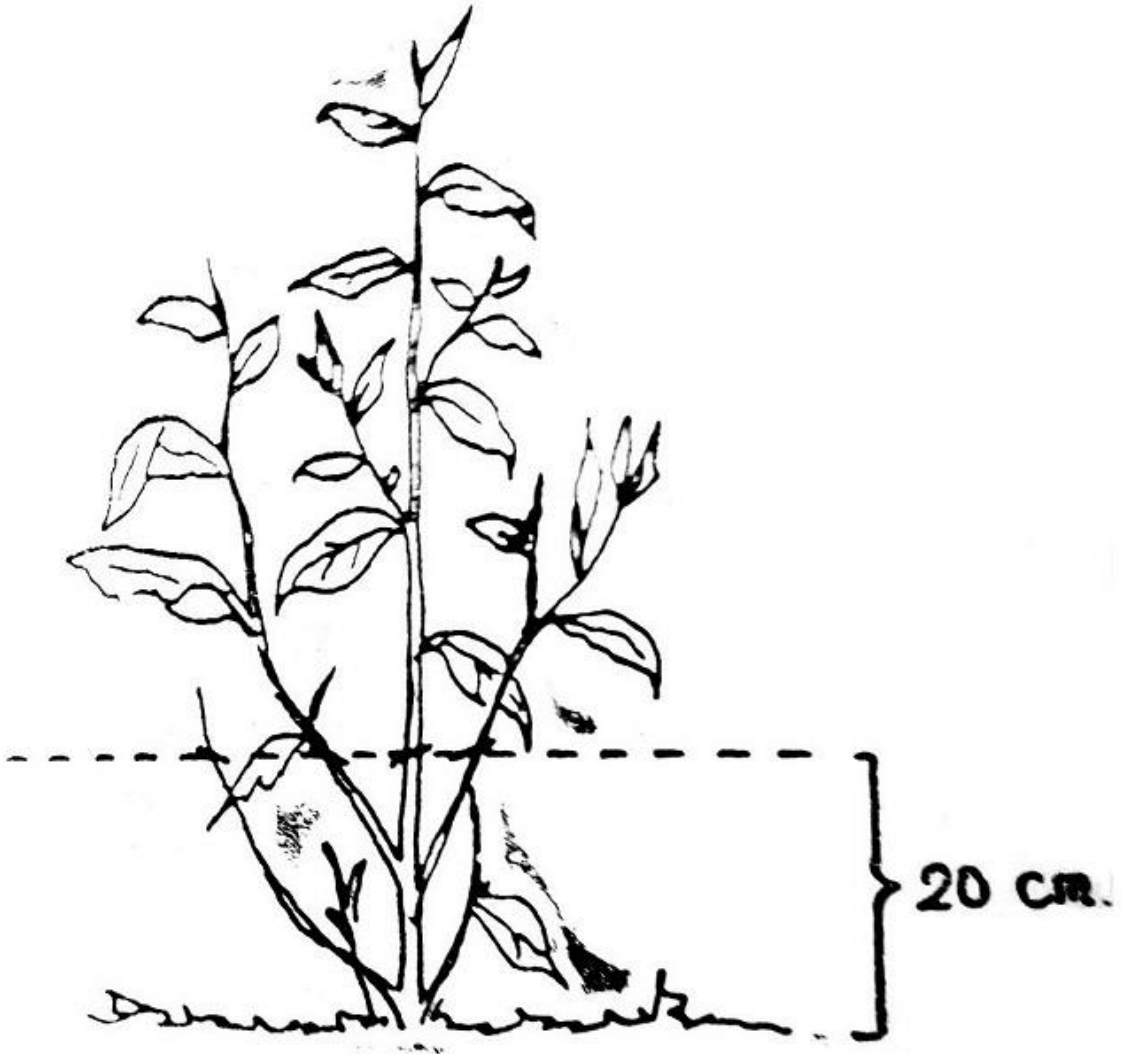
Budamanın gayesinden bahsederken, budamayı fidanken yapılan şekil budaması ve verim çağında yapılan mahsul budaması olmak üzere iki kısımda toplamıştık. Budamanın şekli bu iki gayeye bağlı kalmaktır.

1. ŞEKİL BUDAMASI: Çay fidanını dallandırıp ocak haline getirmeye hizmet eder. Bu budama ile çay fidanının fidan çağı sona erer, mahsul devresine ve şekline girer. Şekil budaması çay fidanına 3yaşını doldurduğu seneyi takip eden kasım-aralık veya mart-nisan aylarında yapılır. İlk budaması yapılacak fidanın 3 yaşını doldurup dördüncü seneye girmesi şarttır. Üç yaşını doldurmadan çay fidanları budanırsa veya birçok müstahsilin yaptığı gibi budamadan sürgün hasadına başlanırsa, çay fidanı gerek toprak altındaki kökleriyle ve

gerekse toprak üstündeki dal ve gövdesiyle arzu edilen gelişmeyi alamadığı için ocak küçük kalır, ocaklar arasında gelişen otların altında kalarak boğulur.

Ondan sonra ocak ota boğuldu diye pat-küt çapaya girişmek (derin çapa yapmak), çay fidanının yeni yeni inkişaf eden yüzlek köklerini doğrayarak tamamen ocağın körelmesine (gelişmemesine, mahsulden düşmesine) sebep olur.

Bu itibarla ister tohumdan yetiştirilsin, isterse çelikten yetiştirilsin tohum ekildiği, çelikte fideliğe dikildiği tarihten itibaren 3 sene sere serpe gelişmelidir. Bu üç senelik müddet zarfında her sene için otu elle kopararak alınmalı, lüzumlu hayvan ve suni gübresi verilmeli, hafif bir çapa ile bu gübrelerin toprağa karışması temin edilmelidir.

Resim : 15 - Üç yaşlı çay fidanı ve bu fidana uygulanacak ŞEKİL BUDAMASI

Şayet fidanın boyu 50 cm'yi geçmiş ve hala dallanmadan tek gövde halinde devam ediyorsa sene içinde 50 cm. den uç alması yapılarak fidanın dallanması temin edilir. Bu işlem yapılmazsa fidan tek gövde halinde gelişir. 3 yaşını doldurduğu zaman kalın fakat dalsız bir gövde yapar. Böyle bir fidana şekil budaması uygulanırsa, çatı teşkili intizamsız, açılacak olan budama yarası büyük olur.

Üç sene zarfında kazık kök, gövde, yan ve saçak kökler ve dal teşkil eden fidan ancak bundan sonra budanacak olursa, kuvvetli bir dallanma tabla teşekkülü göstererek iyi bir ocak halini alabilir. Şekil budamasında budama yüksekliği yerden itibaren 20 cm dir. Çay bitkisine yapılan en derin budama şeklindedir. İleriki yapılacak budamalarda katıyen bu seviyenin altına inmemelidir.

Üç yaşlı fidan yerden 20 cm Yukarıdan (bir karış yükseklikten) bütün dallar aynı hizadan olmak üzere kesilir. Kesit yüzeyinin hafif meyilli olması yaranın daha çabuk kapanmasına ve çay fidanının dışa doğru dallanarak ocak halini almasına yardım eder.

Kesilen fidanlardan dürecektür sürgünler hemen koparılmaz. Koparırsa çay fidanı 20 cm yükseklikte küçük bir çalı şeklinde kalır. Bu itibarla sürgünlerin 30 cm sürmesi yani yerden itibaren 50 cm seviyeyi alması beklenir. Bu bekleme haziran onbeşi veya temmuz ortalarını bulur. Bu ana kadar göstereceğimiz sabır, çay fidanının ocak haline gelmesine, fidan aralarının kapanmasına, çaylığın altını kapatarak çaylıkta otların büyümemesine, zeminde arzu edilen nemliliğin doğmasına, hepsinden daha mühimi de tablanın, dolayısıyla geniş bir toplama yüzeyinin teşekkül ederek mahsul miktarının emsallerine nazaran çok üstün olmasına sebep olur. Resim 16 da şekil budaması yapılmış, toplama tabakası teşekkül ettirilmiş beş yaşlı bir çelik çay ocağı görülmektedir.

Resim : 16 - Şekil budamasından bir yıl sonra çay ocağının durumu
(Fidan araları ve çaylığın altı kapanmış, tabla teşekkül etmiş)

Resimde görülen ölçü sırtığında her küçük renk bölümü 5 cm'yi göstermektedir.

Demek ki teşekkül eden sürgünler 50 cm seviyenin üstüne çıkınca bu seviyede tabla yapılmak üzere hasada başlanacaktır. Bu seviyeye erişmemiş sürgünlerin büyümesi beklenenecektir.

2. MAHSÜL BUDAMASI: Çaylıkta şekil budaması yapıldıktan sonra başlayan hasat işlerine her sene devam olunur. Her sene alınan mahsul de bir öncekinden fazla olur. Çünkü her geçen yıl çay ocakları biraz daha büyümekte, kuvvetlenmektedir. Her sene için beklenen bu durum öyle bir yıl gelir ki mahsul artışı durur veya çok az artar. Alınan mahsul de cılız, ince, çay ocakları isteksiz, yorgundur Tabla yüzeyi süpürge gibi sık dallar meydana getirmiştir.

Çay ocağının bu duruma girmesine devamlı toplamalar sebep olmuştur. Çay ocağının bu duruma girmesine devamlı toplamalar sebep olmuştur. Çay ocağına yeniden taze ve bol filiz verdirmek, çaylığı yeni baştan canlandırmak için ikinci bir budama yapılması şarttır. Bu budama ile başlayan ve 3-8 senede bir tekrarlanması icap eden budama şekillerine MAHSUL BUDAMASI veya NORMAL BUDAMA diyoruz.

Budamalar arasındaki zamanı, 3-8 senedir diye ifade ettik. Bu süreyi tek bir rakamla ifade etmek imkânsızdır. Çünkü çaylığın bulunduğu mevki (denizden yüksekliği, bulunduğu yön), iklim faktörleri, çaylığın sahip olduğu toprak yapısı (kuvvetli ve zayıf oluşu), çaylığa verilen gübre şekilleri, miktarı ve gübrenin verilmiş tarzı, çaylığa evvelce yapılan budamanın zamanı ve şekli, en mühim sebeplerden biri de çay ocaklarının tür özellikleri budama devrelerinin uzunluğu ve kısalığı üzerinde müessirdir.

Bu faktörlerin tesiri altında çaycı çaylığını ne zaman budayacağına karar verir. İlk mahsul budaması yerden 25 cm yükseklikten yapılır. Diğer bir ifade ile şekil budaması 20 cm den yapılmıştı, bu seviyeden yapılmış olan budama izleri bulunur onların 3 parmak üstünden birinci mahsul budaması yapılır. Bu tarihte çaylığımız 7-11 yaşında, içindeki çay bitkisi de artık fidan değil ocak şekil ve durumundadır. Bu itibarla budama yapacağımız ocakta bir dal değil çok dal vardır bu dalların hepsini çayır biçer gibi biçmek budama değildir.

Çay ocağında ortadan çıkan dallar dipten kesilerek ocağın kenarında sıralanan, dışa doğru muntazam açılma gösteren düzgün dallar bırakılır. Dışta kalan dalların arasındaki eğri büğrü gelişmiş (aykırı dallanmış) zayıf dalların gene dipten çıkarılması gerekir. Budanmış bir ocağın tepeden görünüşü bir çanak, bir su tası şeklindedir.

Budanacak çaylık önce budama seviyesinin üzerinden tahra veya büyük saplı çay budama orağı ile kesilir. Bu yapraklı kısım kesilip, ocak dipleri açıldıktan sonra elimize 25 cm uzunlukta bir ölçü sopası alarak yukarıda tarif edilen incelikle budama yapılır. Resim 17 de MAHSUL BUDAMASI yapılmış bir çay ocağı görülmektedir.

Birinci mahsul budaması yapılmış bir çaylıkta gene sürgünler yerden 50 cm seviyeyi bulunca hasada başlanır. Uzun bir süre hasadı yapılmış bir çaylık gene budanmaya ihtiyaç duydu mu, son budama seviyesine 5 cm ilave edilerek (30 cm) budama işlemi tatbik olunur. Müteakip budamalar da aynı esasa göre yürütülür.

Öyle bir zaman gelir ki 25-30 sene sonra budama seviyesi hasat seviyesi yüksekliğine çıkar. O zaman yerden 20cm yüksekliğe inerek budama yapılır. Bu tarz mahsul budamasına GENÇLEŞTİRME BUDAMASI denir. Gençleştirme budaması ile tazelenen çay ocağı aşağı yukarı ikinci bir yarım asırlık ömür kazanmaktadır.

Resim : 17 - ÇAY OCAĞINDA MAHSÜL BUDAMASI

ÇIRPMA

İki budama devresi arasında kalan yıllarda her sene tablayı düzeltmek için yapılan çok sathi ve küçük bir budama işlemidir. Her ne kadar budama yılında 50 cm den düzgün bir tabla teşkil ederek hasada devam olunuyorsa da, acele hasat etmenin ve bazı obur dalların hızlı gelişme göstermesi yüzünden müteakip senelerde tabla yüzeyi eğri ve büğrü bir hal alır. Bu durum hem hasadı güçleştirir, hem de verimi etkiler.

Bunun için çay ocakları uyanmadan yerine göre olmak üzere kasım-aralık veya mart sonu-nisan başı zaman aralıklarında tabla düzeltilir. Çırpma bütun dalları kesmeye lüzum yoktur. Sadece tablayı bozan dalları tabla hizasından bir bıçakla kesmelidir. Tek tek bıçakla kesmek zor gibi gelirse de hem kestiğimiz dalı görerek uygun bir göz üzerinden kesmiş hem de umumi bir çırpma ile mayıs mahsulünün geriye kaymasının önüne geçmiş oluruz.

Derin bir çırpma ile yapraklı yüzey kesilip atılırsa çay ocağı uzun bir süre kendisini toparlayamaz. Yaptığımız iş hem bizi bedenen yorar, hem de fayda yerine zarar mucip olur.

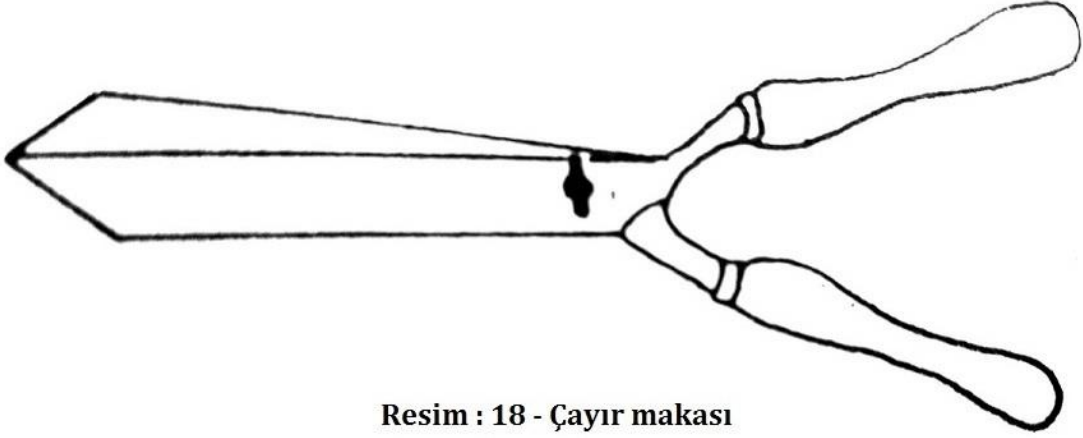
BUDAMADA KULLANILAN ALETLER

Budamada kullanılacak aletlerin seçilmesi çok önemlidir. Bir çaycının evinde bulunduracağı budama aletleri şunlardır:

1. Kalın dallar için testere (testere ile açılacak yaraların keskin bir bıçakla perdahlanması gerekir).
2. Budama bıçağı (tahra ve daha küçük ağızlıları, çay orağı)
3. El makası (mandalina makası)

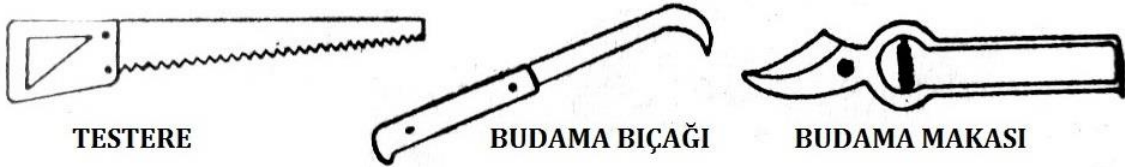
Bazı müstahsilimiz budama işini angarya kabul ediyor, bir an evvel bu işten kurtulmanın yollarını arıyor. Öyle çay ocaklarını teker teker ele almak her dalı hafif yan olarak kabuk sıyırtmadan kesmek ona çok zor oluyor. İki elle kullanılan büyük ağızlı makaslar bulmuş, ta Almanya'dan getiriyor; onunla şakır şakır budayıp çıkıyor. Hatta kendisi de budamıyor, veriyor çocuğun eline, budamadan anlamayan işçinin eline, kestiriyor.

Böyle bir yanlış budamanın her şeyden önce zararı kendimizdir. Bir defa bu geniş ağızlı makaslar çay makası değil ÇAYIR MAKASıdır. Onunla güzel çim kesilir. Bu makaslar çim gibi yumuşak gövdeli (otsu gövdeli) bitkileri budamak için yapılmıştır. Çayda pişkinleşmiş sürgünler, senelik dallar bununla kesilirse düzgün kesmez, dalları ezer. Ezilen dal kesit yüzeyine yakın gözlerini sürdüremez. Bir müddet sonra kesit yüzeyi ve 1-2 cm aşağı kısım kurur, ancak kurumayan kısımlardan filiz sürmeye başlar. Bu durum haliyle tablayı küçültür, mahsulü azaltır. Resim 18 de halen budama işinde müstahsilce geniş ölçüde kullanılan fakat hiçbir zaman çayda iyi bir budama aleti olamayacak olan çayır makası görülmektedir.

Resim : 18 - Çayır makası

Ayrıca bu makasla sürgünler teker teker kesilemediği için bütün sürgünler uygun yerlerden budanamaz. Kimi sürgünü tam gözün ortasından, kimini yaprağın dibinden, kimini uçtan, kimini de senelik sürgünün de altından keser. Hâlbuki bıçakla kesilirse sadece tablayı bozan sürgün münasip bir göz üzerinden kolayca kesilmiş, tabla düzeltilmiş olur. Resim 19 çay budaması için lüzumlu aletleri göstermektedir.

Resim : 19- Budama için lüzumlu aletler

Ayrıca bu makasla ister çırpma yapılmış olsun isterse budama, geride sık dallı bir çay ocağı kalır. Makas dallar arasında işe yaramayanını seyreltmez, hepsini birden keser. Böyle bir durum ocağın makaslandığı sene çalılışmasına sebep olur. Çalılışmış bir ocaktan dolgun ve kuvvetli bir sürgün alınmaz. Şu halde makas, budamadan beklenen faydaları yerine getiremediği gibi çaylığın budama devresini kısaltarak kısa zamanda normal budamanın yapılmasına sebep oluyor. Makas çaylıkta budama ferahlığı vermiyor, budama ihtiyacını artırıyor.